

Владимир Карановић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

КРИТИКА ЕМИЛА ЗОЛЕ И ЕЛЕМЕНТИ ТЕОРИЈЕ ШПАНСКОГ НАТУРАЛИЗМА У ТЕКСТОВИМА ЕМИЛИЈЕ ПАРДО БАСАН

У уводном делу рада аутор представља предмет научног разматрања и дефинише релевантне књижевно-теоријске појмове. У складу са интерпретативном тенденцијом рада дата су основна теоријска становишта Емила Золе, која уједно представљају и референтну тачку шпанске списатељице и књижевне критичарке Емилије Пардо Басан. Збирка чланака *La cuestión palpitante* има неколико битних теоријских и критичких аспеката: критика идеализма; представљање и критика натурализма; одбрана реализма као „шире, свеобухватније и савршеније теорије од натурализма“; похвала шпанској књижевности, како узора тако и актуелних писаца. Пардо Басан наводи разлике између француског и шпанског натурализма и закључује да натурализам у Шпанији по узору на француски не може ни постојати будући да шпанска средина има читав низ историјских, духовних, религиозних, културолошких и књижевних специфичности.

Кључне речи: Емилија Пардо Басан, натурализам, поетика, подражавање, шпанска књижевност реализма.

1. Увод

„Уметност не може избећи да се бави стварношћу, ма колико ми сужавали њено значење или наглашавали преображајну и стваралачку моћ уметника“.¹ Зоран Константиновић за натурализам каже да представља „стил у уметности карактеристичан по тежњи да реално одрази стварност одбацујући сваку стилизацију и све духовне чиниоце; у европској књижевности покрет око 1880-1900. Његове основе у историји развоја људског духа почивају на позитивизму, који полази од сазнања природних наука и одбацује сваку метафизику. Човек, који се налази у свету чулних појава, схвата се као и тај свет, са становишта природних наука, као производ три

1 Рене Велек, *Кришички појмови*, превели Александар И. Спасић и Слободан Ђорђевић, Београд, Вук Караџић, 1966, 150.

чиниоца: *наслеђа* (расе), *средине* (миље), и *историјске ситуације*. Дужност је песништва, према томе, да из природних наука преузме метод експеримента. У литерарној терминологији пре Емила Золе употребљавани су да означе поступак оних писаца који су природни начин изражавања супротставили реторичком изразу, као и оних који су се, описујући карактере, инстинкте, навике и понашања својих личности, служили методама *ојсервације*, *анализе* и *класификације*, преузетим из природних наука².

Термини „натурализам“ и „натуралиста“ доводе до стварања једног специфичног односа између писца и научника који проучава и описује свет природних појава. Уметник, пре свега, треба да буде посматрач који је у стању да асимилује мноштво аспеката света који га окружује.³ Склоност ка научној методи, али и жеља да критичар своје закључке заснује на што сигурнијим подацима била је веома изражена код познатог француског теоретичара и историчара књижевности Иполита Тена. За теорију али и историју књижевности значајан је Предговор који пише за своју *Историју енглеске књижевности* (1864), где формулише књижевну теорију и своди је на три елемента који одређују аутора и његово дело. То су раса, средина и тренутак. Писац је, дакле, успешан кад изражава своје време, кад „држи огледало времена те тако доприноси афирмацији идеала свога друштва“.⁴

2. Емил Зола и теорија натурализма

Француски теоретичар и писац Емил Зола (1840-1902) у Предговору за свој роман *Тереза Ракен* први пут изражава наклоност натуралистичким тенденцијама и помиње термин „натурализам“ када говори о својим, али и о делима Стендала и Балзака. Осим тога што представља један вид књижевне естетике, Золин натурализам повезан је с низом актуелних антрополошких теорија Иполита Тена, Чарлса Дарвина и Клода Бернара. Зола преузима принцип физиолошке условљености људског постојања и наслеђа, као обавезног чиниоца који утиче на понашање будућих генерација. Од Чарлса Дарвина Зола преузима још један важан концепт: борбу за

2 Зоран Константиновић, „Натурализам“, у: Драгиша Живковић (главни и одговорни уредник), *Речник књижевних термина*, фототипско издање, Бањалука, Романов, 2001. 515-517.

3 Felipe B. Pedraza Jiménez y Milagros Rodríguez Cáceres, *Las épocas de la literatura española*, Barcelona, Editorial Ariel, 2007, 226, 227.

4 Мирослав Бекер, „Романтизам и касније“, у: *Повијест књижевних теорија (од антике до краја деветнаестог столећа)*, избор текстова и повијесни увод Мирослав Бекер, Загреб, СНЛ, 1979, 231, 232.

опстанак, као основни фактор понашања појединаца и друштвених група. Зола сматра да се природна равнотежа и борба за опстанак пореметила и да владају неки други принципи.

Зола је изнео основне поставке натурализма у Предговору за друго издање романа *Тереза Ракен*, у есејима *Експериментални роман* из 1880. године, али и у делу *Најнатуралистички романописци* из 1881. године. Чини се да је најзначајнији есеј *Експериментални роман*, будући да је шпанска интелектуална средина управо овај текст користила као полазну тачку за формулацију, критику и превазилажење недостатака натурализма.

У Предговору за роман *Тереза Ракен* истиче да је за протагонисте својих романа одабрао личности којима у потпуности владају њихови нерви и крв, тј. личности лишене слободне воље, чији је сваки животни чин условљен фаталношћу њиховог тела. У наставку истиче:

„Настојао сам да у тим животињама пратим, корак по корак, потајно деловање страсти, инстинктивне покрете, умне поремећаје настале после нервне кризе. (...) Ако се роман пажљиво чита, постаје очигледно да је свако поглавље студија извесног физиолошког случаја. Једном речју, моја је једина жеља била да, будући да сам приказао снажног човека и незадовољну жену, пронађем у њима животињу, посматрам искључиво животињу у њима, да их претворим у учеснике силовите драме и да брижљиво бележим осећања и поступке ових бића. Ја сам, једноставно, на два жива тела применио аналитички поступак који хирурзи примењују на лешевима.“⁵

На почетку свог манифеста натурализма под називом *Експериментални роман* Зола се ограђује од појма научности у књижевности. Тумачећи дело Клода Бернара *Увод у експерименталну медицину* Зола истиче разлике које постоје између „научности опажања“ и „експерименталне научности“.

„Свако експериментално размишљање засновано је на сумњи, јер експериментатор не смије имати никакву априорну идеју прије природе те мора увијек сачувати своју слободу духа. Он само прихвата појаве које су призведене након што су доказане.“⁶

У наставку поставља једно логично питање: да ли је експеримент могућ у књижевности, у којој се досад примењивало само

5 Емил Зола, „Експериментални роман“ (превод: Јелена Чоловић), у: *Роман – рађање модерне књижевности*, приредио Александар Петров, Београд, Нолит, 1975, 29.

6 Емил Зола, „Експериментални роман“ (превод: Мирослав Бекер), у: *Повијест књижевних теорија (од антике до краја деветнаестог стољећа)*, избор текстова и повијесни увод Мирослав Бекер, Загреб, СЛ, 1979, 385, 386.

опажање? Угледајући се на Бернара прави разлику између „посматрача“ и „експериментатора“:

„Име „опажатеља“ (посматрача) дајемо ономе који примјењује једноставан или сложен поступак истраживања у проучавању појава које он не мијења те које он скупља према томе како му их природа нуди; назив „експериментатор“ дајемо ономе који употребљава једноставан или сложен поступак истраживања да мијења или модифицира у неку сврху природне појаве те их присиљава да се јављају под околностима и увјетима у којима се не јављају у природи“.⁷

Посматрач, дакле, доводи у везу појаве које има пред својим очима. Он мора бити нека врста фотографа који веродостојно представља природу, излаже чињенице онако како их је видео, поставља полазну тачку, а затим на сцену ступа експериментатор, који поставља експеримент, тј. води ликове кроз одређену причу, да би показао да се у тој причи чињенице нижу оним редоследом који захтева детерминизам проучаваних појава. Романописац је, по Золи, неко ко увек трага за истином. Коначно, Зола долази и до објашњења термина експериментални роман који је „просто записник о експерименту, који романописац понавља пред очима публике.“⁸ Будући да је човек део веће друштвене заједнице, извесно је да та заједница утиче на њега и његово понашање и да мења природу одређених појава. Задатак романописца јесте студија узамног утицаја појединца и друштва:

„Пре свега, добро упознати механизам појава у човеку, показати устројство интелектуалних и сензуалних поступака онако како их физиологија објашњава под утицајем наслеђа, околних прилика, затим показати живог човека у друштвеној средини, коју је сам створио, коју свакодневно мења и у чијем се окриљу он сам непрекидно мења“.⁹

Експериментални роман је, према Золи, последица развитка науке у XIX веку; он је „књижевност нашег научног доба, као што су класична и романтична књижевност одговарале сколастичком и теолошком добу“.¹⁰ Зола истиче да су романописци-експериментатори моралисти, који показују како функционише одређена страст у друштвеној средини. Постоји потреба да се овлада тим страсти-

7 *Idem*, 386, 387.

8 Емил Зола, „Експериментални роман“ (превод: Јелена Чоловић), у: *Роман – рађање модерне књижевности*, приредио Александар Петров, 31.

9 *Idem*, 32, 33.

10 Felipe B. Pedraza Jiménez y Milagros Rodríguez Cáceres, *Manual de literatura española*, vol. VII Época del Realismo, Tafalla (Navarra), Cénlit Ediciones, 1983, 727, 728.

ма, да се страст контролише и тиме допринесе њеном стишавању и развоју друштва. Задатак експерименталних писаца је „претварање непознатог у познато“ у циљу овладавања природом.¹¹ Подвлачи безличан карактер експерименталног метода, истичући да у натурализму не може бити ни иноватора ни шефова школе. Међутим, оригиналност и генијалност неког писца огледа се у форми и стилу, док празној реторици у експерименталном роману нема места. Језик једног дела је за Зола „чиста логика, природна и научна грађевина“. Сматра да је лиричност погубна за добро дело, а да су логика и јасност основни чиниоци савршеног стила.

„Експериментални писац увек прихвата научно доказане чињенице, које показују механизам деловања у човеку али и у друштву. (...) Експериментални метод је на путу да одреди природне, индивидуалне и друштвене феномене, за које је метафизика до сада налазила само ирационална и натприродна објашњења“.¹²

На крају, Зола предвиђа да ће експериментална метода бити примењена и у позоришту, критици али и у поезији. То је, по њему, „судбинска еволуција“. „Метафизички човек“ је мртав и улогу преузима „физиолошки човек“. Књижевност није сва у ствараоцу већ и у природи коју слика, тј. у свету који нас окружује.¹³

3. Натурализам у Шпанији

Натуралистичка књижевна школа у Шпанији неће бити конституисана све до 1880. године, тј. до појаве есеја *Експериментални роман* Емила Зола. Нове тенденције у књижевности проузроковале су велике полемике у интелектуалним и књижевним круговима. Углавном шпански аутори су се супротстављали теорији детерминизма, научњаштва, одумирању духовности човека који се своди на чисту материју и сирову природу. Међутим, аутори преузимају технику натурализма, како у композиционом, тако и у стилском смислу, поредећи нове тенденције са већ постојећом традицијом пикарског жанра и стваралаштвом Мигела де Сервантеса.¹⁴ Ако под натурализмом подразумевамо француски књижевни покрет – он у Шпанији не постоји. Међутим, модификован натурализам, прилагођен шпанским друштвеним, духовним и идеолошким приликама свакако постоји. Речју, шпански натурализам не пориче

¹¹ *Idem*, 34.

¹² *Idem*, 35.

¹³ Емил Зола, „Експериментални роман“ (превод: Мирослав Бекер), у: *Повијести књижевних теорија (од антике до краја деветнаестог стољећа)*, избор текстова и повијесни увод Мирослав Бекер, 391.

¹⁴ *Idem*, 313, 314.

идеолошке поставке на којима почива реализам; шпански натурализам је само фаза у развоју реализма.¹⁵

4. Емилија Пардо Басан и критика француског натурализма

Један од првих текстова ауторке, *Предговор (Prefacio)* који је написала за свој роман *Un viaje de novios*, објављен је као додатак часописа *La época* између 29. новембра 1881. и 3. фебруара 1882. године. Овај Предговор представља неку врсту увода у ставове Емилије Пардо Басан, који ће прецизно бити формулисани тек у студији *La cuestión palpitante*. На почетку истиче да се воде велике полемике у последње време о реализму и натурализму. Међутим, појава натуралистичких романа је чињеница и они све више освајају светску књижевну сцену. У наставку разрађује нови концепт романа као друштвене студије:

„...la novela ha dejado de ser mero entretenimiento, modo de engañar gratamente unas cuantas horas, ascendiendo a estudio social, psicológico, histórico, pero al cabo estudio. (...) En el día – no es lícito dudarlo – la novela es traslado de la vida, y lo único que el autor pone en ella, es su modo peculiar de ver las cosas reales: bien como dos personas, refiriendo un mismo suceso cierto, lo hacen con distintas palabras y estilo.“¹⁶

Лош укус публике искварио је и ауторе. Пардо Басан не одбацује принцип темељног, пажљивог и прецизног посматрања и не слаже се са избором гнусних и срамних тема, песимистичним тоном у приповедању. Сматра да у роману треба приказати мало више људске психе, осећања, суза и смеха, јер је све то део живота и свакодневице. Емилија Пардо хвали шпански реализам и националну уметност свих епоха која има реалистичке тенденције (*Селестина*, *Дон Кихот*, Веласкес, Гоја, Рамон де ла Крус). Ауторка уопређује натуралистичку доктрину и шпанску националну књижевност прошлих времена. Таквим поступком сврстава се у критички ток који ће бити опште распрострањен у Шпанији тога доба.¹⁷

15 Joan Oleza Simó, “Realismo y naturalismo en la novela española”, <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?portal=0&Ref=7971> (2002)

16 „роман више није пука забава, начин да се прекрате сати доколице, будући да се усмерава ка друштвеној, психолошкој и историјској студији, али најзад студији. (...) У данашње време, без сумње – роман је копија живота, и једино што романописац у њему представља јесте особени начин посматрања реалних објеката, исто као што две особе, преносећи одређени догађај, користе различите речи и стилове.“ (превод: аутор) Emilia Pardo Bazán, “Prefacio” in: *Un viaje de novios*, <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?portal=0&Ref=2782> (2000)

17 Walter T. Pattison, *El naturalismo español (historia de un movimiento literario)*, Madrid, Editorial Gredos, Biblioteca Románica Hispánica, 1969, 38-41.

4.1. „*La cuestión palpitante*“

Емилија Пардо Басан је 7. новембра 1882. почела у листу *La Época* да објављује чланке под називом *La cuestión palpitante* с намером да обавести књижевне кругове и јавно мњење о великој трансформацији коју трпи европски роман и да прилагоди шпанским културним условима одређене поставке француског натурализма. Чланци су већ наредне, 1883. године, објављени у форми књиге са критичким и теоријским предговором Леополда Алас Кларина. Пардо Басан питање натурализма разматра на веома конфузан начин, често прелазећи са једне теме на другу а недовољно разјашњавајући одређену појаву. Ова збирка чланака изазвала је велике полемике, а посебно је било занимљиво да се питањем натурализма бави једна млада жена која припада аристократији. Дело има неколико битних теоријских и критичких аспеката: критика идеализма; представљање и критика натурализма; одбрана реализма као „шире, свеобухватније и савршеније теорије од натурализма“; похвала шпанској књижевности, како узора тако и актуелних писаца.¹⁸

У Предговору за прво издање овог теоријског текста, Леополдо Алас Кларин бави се књижевницом и њеним делом, али и теоријским поставкама натурализма. Сматра да ће управо књига Емилије Пардо Басан допринети разјашњавању одређених проблема и превазилажењу разлика између „старих“ и „нових, тј. „конзервативаца“ и „либерала“. Пардо Басан није имала ни академске ни дидактичке намере при писању ових чланака, већ је циљ био информативне природе, тј. подстицање шпанских књижевних кругова да о натурализму размишљају на умеренији начин. Пардо Басан у овим чланцима износи своју визију натурализма, коментарише Золину појаву и дело, француске реалистичке писце, енглески реализам и прилике у Шпанији. Циљ јој је био представљање Золиних ставова о натурализму и њихово прилагођавање шпанској средини и шпанској романескној традицији.

Већ у првом чланку, под називом „Причајмо о скандалу“ („Hablemos del escándalo“) Емилија Пардо Басан пореди стање натурализма у савременом шпанском друштву са стањем других естетичких тенденција у осталим епохама. Истиче да је етикета „неморалности“ коју је натурализам добио непоштена и да су нове тенденције увек осуђене без претходне провере или расправе. Кри-

18 Donald L. Shaw, *Historia de la literatura española*, vol. V (El siglo XIX), Barcelona, Editorial Ariel, 2000, 237, 238.

тичари који утичу на јавно мњење морају да се баве феноменима, да истраже њихове узроке и да их проучавају без згражавања, будући да епохе и правци у књижевности настају једни од других. Већ на почетку, ауторка заузима историцистичко и компаративно-естетичко становиште.¹⁹

У другом чланку, под називом „Улазећи у материју“ („Entrando en materia“), Пардо Басан даје своје дефиниције термина „реализам“ и „натурализам“, наглашавајући да то нису неологизми, већ термини који су у употребни још од Аристотеловог времена. Позива се на *Речник шпанског језика* и проналази само термине „natural“ (*lo que pertenece a la naturaleza*) и „real“ (*lo que tiene existencia verdadera y efectiva*). Закључује да се натурализам у књижевности и филозофији доводи у везу са природом, те не постоје други узроци људског понашања до урођених импулса организма и околине. Основа тога је детерминизам, који су сколастичари сматрали учењем по којем Бог у потпуности контролише вољу човека. „У данашње време“, тврди Пардо Басан, „детерминизам се такође односи на такво гледиште, с тим што није Бог тај који управља вољом људи и предодређује њихове акте, већ материја и њена снага и енергија. На тај начин се из стања општег фатализма, прешло у стање материјализма“.²⁰ У наставку се бави Золином појавом и истиче да се Зола често поистовећује са натурализмом. Емилија Пардо сматра да то није случајно, јер је он тај који је најпрецизније формулисао теорију натурализма, посебно у есеју *Експериментални роман*. Коментарише одређене наводе из есеја, посебно утицај Клода Бернара. Свођење човека на низ физичко-хемијских реакција и представљање „животиње у човеку“ ограничило је одабир тема и мотива у романима.²¹ Она се не слаже са Золином визијом човека, јер сматра да за човека не важе само физиолошки закони и утицај околине, већ је човек биће које има и душу и тело. Основна грешка натурализма је то што покушава да „мишљење и страсти потчини истим законима који важе при паду камена“. За доња Емилију основа, како за бављење књижевношћу тако и за уметност уопште, јесте таленат, нека врста јединствене особености уметника.

Трећи чланак, под називом „Настављамо с филозофирањем“ („Seguimos filosofando“) кључан је за разумевање естетичке позиције коју Пардо Басан заузима према натурализму. Сматра да роман

19 Adolfo Sotelo Vázquez, *El naturalismo en España: crítica y novela*, Salamanca, Ediciones Almar, Biblioteca filológica, 2002, 187-196.

20 Emilia Pardo Bazán, *La cuestión palpitante*, edición, introducción y notas de Rosa de Diego, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, 142, 143.

21 *Idem*, 145-147.

треба да понуди што вернију слику живота и људи, обухватајући и материјални и духовни аспект постојања, и на основу тога предлаже један нови облик реализма, који ће бити мост између старог шпанског реализма и новог француског натурализма:

„Si es real cuanto tiene existencia verdadera y efectiva, el Realismo en el arte nos ofrece una teoría más ancha, completa y perfecta que el Naturalismo. Comprende y abarca lo natural y lo espiritual, el cuerpo y el alma, y concilia y reduce a unidad la oposición del Naturalismo y del idealismo racional. En el Realismo cabe todo, menos las exageraciones y desvaríos de dos escuelas extremas, y por precisa consecuencia, exclusivistas“.²²

Пардо Басан још наводи да је Золин натурализам одбацио лирски израз, као нешто што је неприхватљива форма у натурализму. С друге стране, реализам прихвата и субјективистички и објективистички облик поезије, с тим што стварност мора у сваком тренутку песнику бити полазна тачка и инспирација.²³

У неколико наредних чланака Пардо Басан се бави развојем романа, посебно француским реалистичким романом (Стендал, Балзак, Флобер, Гонкур...). Након физичког портрета Емила Золе, који даје не као сликарка већ као анатом, Пардо Басан се бави његовим делом и доприносом теорији романа. Сматра да је Зола покушао да приближи физичке законе законима природе, али и да примени логику која влада у експерименталним наукама на уметничка и књижевна дела, у чему лежи његова оригиналност, али уједно и главни недостатак.

У 14. чланку, под називом „Zola. Sus tendencias“, Пардо Басан разматра различите аспекте Золиних романа које доводи у вези са натурализмом: наслеђивање урођених особина личности; природну селекцију, која елиминише слабе и оставља у животу само оне способне; борбу за опстанак; адаптацију, која условљава живот људи у спољашњем свету, итд.²⁴ Пардо Басан замера Золи што је своје ставове засновао на још увек непровереној теорији. Највећа грешка је у угледању на дарвинисте, који студију патолошког случаја стављају испред студије нормалног случаја, који је заступљенији у природи. Из те претпоставке потиче песимизам који је присутан у већини

22 „Ако је реално оно што постоји на прави и опипљив начин, реализам у уметности нам нуди ширу, комплетнију и савршенију теорију од натурализма. Подразумева и обухвата оно што је природно и духовно, тело и душу, и превазилази и смањује разлику између натурализма и идеализма са примесама рациоанализма. У реализму има места за све, осим за претеривања и бунцања супротстављених школа, које се самим тим међусобно искључују.“ (превод: аутор) *Idem*, 151.

23 *Idem*, 151, 152.

24 *Idem*, 247.

Золиних романа и потреба да се прикаже „звер у човеку“, тј. „човек који робује инстинктима, потчињен фаталношћу своје физичке грађе и тиранији околине. Ауторка у потпуности не критикује терминологију и начин на који Зола износи своје ставове. Чак, попут Золе, прави разлику између фатализма и детерминизма:

„El fatalismo supone la manifestación necesaria de un fenómeno, independientemente de sus condiciones, mientras que el determinismo es la condición necesaria de un fenómeno cuya manifestación no es obligada“.²⁵

У чланку 15 под називом „Зола: његов стил“ („Zola: su estilo“) Пардо Басан се бави Золином поетиком натуралистичког романа. Полазећи од анализе наративне технике безличног приповедања, чији је Флобер најбољи представник, закључује да је Зола ову технику усавршио и на најбољи начин применио у својим романима. Зола користи неку врсту технике „увида у мисли ликова“ јер ми имамо утисак да радњу и садржај мисли не представља приповедач, већ информације добијамо непосредно на основу текста и секвенци које осликавају стање свести. Ову појаву Кларин назива „слободни индиректни говор или латентни говор“ (*estilo indirecto libre o estilo latente*).

У последњем чланку који је посвећен Золи („De la moral“) Пардо Басан се бави још једном погрешком критичара натурализма: поистовећивањем „простачког“ (*lo grosero*) са „неморалним“ (*inmoral*), истовремено осуђујући у име морала све оно што у стварности припада личном естетичком укусу:

„Viniendo ya a las relaciones de la moral y de las novísimas escuelas literarias, empezaré por observar que es error frecuente en los censores del Realismo de confundir dos cosas tan distintas como lo inmoral y lo grosero. Inmoral es únicamente lo que incita al vicio; grosero, todo lo que pugna con ciertas ideas de delicadeza, basadas en las costumbres y hábitos sociales; (...) la inmoralidad que entraña el Naturalismo procede de su carácter fatalista, o sea del fondo de determinismo que contiene; pero todo escritor realista es dueño de apartarse de tan torcido camino, jamás pisado por nuestros mejores clásicos, que, no obstante, realistas y muy realistas eran.“²⁶

25 „Фатализам подразумева обавезно присуство одређеног феномена, независно од стања у којем се појављује, док детерминизам подразумева нужно стање у којем се налази одређена појава чије појављивање није обавезно.“ (превод: аутор), Sotelo Vázquez, *op.cit.*, 208, 209.

26 „Сада када говоримо о моралу и новим књижевним тенденцијама, почећу са запажањем да је најзаступљенија грешка коју праве критичари реализма поистовећивање два тако различита појма као што су *неморално* и *џнусно*. Неморално је само оно што

Ауторка примећује да је концепција морала у многим случајевима сведена на „моралну чистоту у сексуалном погледу“, као да је неморално све што је еротично. У наставку се бави појмовима *фатализма* и *детерминизма*, који се, по њеном мишљењу, односе само на школу француског натурализма, али не и на шпанску, која иза себе има дугу традицију класичног националног реализма. У наставку истиче да натуралисти нису никакви утопијски револуционари, робови система, не глорификују порок, не уништавају животе и не кваре морал људи. Натурализму се, међутим, приписује детерминизам, као и недостатак доброг укуса аутора и неспособност одабира прихватљивих тема за уметничку обраду.²⁷ Натурализам представља један отворени, револуционарни, прогресивни покрет, који је окренут променама не само на пољу књижевности, филозофије или религије, већ и на неким друштвеним пољима, као што је еманципација жена.

Успех, скандал и полемике које изазива ово дело имају неколико узрока: дијалогска и полемичка форма есеја, са читавим низом питања и одговора који се смењују великом брзином; контекст савремености у који је читалац стављен, јер се ради о „горућем питању“; друштвено-политичке прилике у Шпанији у другој половини XIX века; велика промена која се одиграла у сфери женских права и положаја жене у друштву и односа мушкараца према жени. Садржина овог есеја није сама по себи револуционарна, будући да ауторка покушава да прилагоди натуралистичку доктрину шпанској традицији и католичком моралу. Међутим, оно што је новина и што је многим засметало јесте чињеница да је жена заслужна за теоријску основу шпанског натурализма. Емилија Пардо Басан желела је да се прилагоди новим књижевним токовима свога времена, које је затим у својим романима и следила; успела је да прилагоди духовност и католички морал натуралистичкој доктрини: аналитичком и експерименталном методом, посматрањем и детаљним прикупљањем података, неутралним начином приповедања, студијом и објективним описивањем друштвених и животних феномена. Међутим, била је принуђена да се бори са свима који су били

подстиче на порок; гнусно, све што је у супротности са узвишенијим идејама, заснованим на обичајима и друштвеним навикама; (...) неморал који се јавља у натурализму води порекло од његовог фаталистичког карактера, тј. из детерминистичке основе коју има; међутим, сваки реалистички писац има способност да се одвоји са тог погрешног пута, којим никада нису ходали наши класици, а који су били најбољи реалисти од свих реалиста.“ (превод: аутор), Emilia Pardo Bazán, *La cuestión palpitante*, 263, 264.

27 *Idem*, 269.

неуки или нетолерантни, а који су је осуђивали или је нису ни разумели.²⁸

Иако је Зола главна тема овог есеја (поглавља посвећена другим ауторима и тенденцијама представљају увод у расправу о Золиним теоријским поставкама и делу), ауторка не прихвата све његове поставке. Категорички одбацује фаталистички материјализам, свемоћни детерминизам и садржину неких његових описа. Она афирмише сопствену верзију натурализма, у којој је сједињен дух са телом и у којем су описи умеренији и прилагођени добром укусу и католичкој доктрини. Преузима од Золе оно што сматра позитивним доприносом књижевном развоју, а то је аналитички и експериментлни метод који се заснива на посматрању и пажљивом прикупљању података, неутралном начину приповедања и студији друштвених феномена. Закључује да уметност не треба да служи моралу, већ да осликава истину. Сматра да Шпанија није Француска, и да треба прихватити одређене моделе натурализма што неће никако значити да се они беспоговорно подражавају. Савремени шпански романи би требало, по Пардо Басан, да сликају „актуелну Шпанију у њеном правом светлу“.

Многи критичари и писци овај есеј нису разумели на прави начин и полемика настала објављивањем ове књиге трајала је дуго уз учешће многобројних интелектуалаца тога времена.²⁹

5. „Објективни и психолошки натурализам“

Крајем осамдесетих година XIX века долази до заокрета у тумачењу Золиних ставова и аутори теже некој врсти „духовног натурализма“ (*naturalismo espiritual*), који има одлике психологизма и спиритуализма, карактеристичних за роман првих деценија XX века. Критика Золе је знатно објективнија, како због одређене временске дистанце тако и због све јачег утицаја руске књижевности (Гогољ, Толстој, Достојевски) у шпанској средини.

Пардо Басан је једна од првих који су указали на могућу кризу натуралистичких тенденција у Шпанији и све већи утицај духовности и психологије. Ауторка у Атенеуму учествује на конференцији која је посвећена новим тенденцијама у роману и представља свој рад *La revolución y la novela en Rusia*. Сматра да је духовни елемент који се јавља у руским реалистичким романима нешто што апсолутно недостаје француским писцима. Французи су игнори-

²⁸ Rosa de Diego, “Introducción”, in: Emilia Pardo Bazán, *La cuestión palpitante*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, 10-12.

²⁹ *Idem*, 44-47.

сали чињеницу да је и дух део човека, а не само тело и материја. Ауторка 1891. године у једном свом чланку тврди да се „француски натурализам може сматрати затвореним циклусом“. Нове тенденције Пардо Басан назива „духовним реализмом“. Та тенденција је свој основни облик добила у Француској, као реакција на натуралистички роман, а под утицајем руског реализма. У Шпанији је наишла на плодно тло, првенствено због утицаја руског романа који је био много ближи шпанском натурализму, због одбацивања детерминизма и јаког утицаја католичке вере.

6. Закључак

Натурализам, који се по својој дефиницији заснива на националном карактеру, на наслеђу, и на утицају околине, развијао се у XIX веку у Шпанији и другим европским земљама у складу са новонасталом ситуацијом и друштвеним променама. Почетком осамдесетих година у шпанским књижевним круговима постепено су прихватани Золини ставови о новој уметничкој тенденцији и утицај науке на књижевност постаје све већи. Утицај религије, тј. снажан реалигиозни осећај појединца који се заснива на традиционалним специфичностима шпанског бића, допринео је великој разлици између натурализма у Шпанији и осталим европским земљама. Очигледно је да шпански натурализам није наклоњен Золиној естетици, већ представља формулу која сједињује материју и дух. Порекло ове тенденције треба тражити у филозофији краусизма, која је била веома распрострањена у шпанским интелектуалним круговима друге половине XIX века.³⁰

Непосредно по објављивању првих Золиних превода на кастилјански језик, око 1882. године, Емилија Пардо Басан својим чланцима под називом *La cuestión palpitante* даје расправи о натурализму у шпанској књижевној средини једну озбиљнију и критичнију ноту. За ауторку је натурализам био псеудонаучни покрет заснован на примени једног суженог значења термина „детерминизам у људском понашању“, уз наглашену тенденцију одбацивања ружног, гнусног и неморалног. Изворни шпански реализам је савршенија, комплетнија и шира концепција од натурализма. *La cuestión palpitante* је нека врста малог приручника за књижевност где доминира дидактички тон: реч је о тексту у којем је представљен развој романа и основне карактеристике доктрине и естетике натурали-

30 Joan Oleza Simó, "Realismo y naturalismo en la novela española", <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?portal=0&Ref=7971> (2002)

зма. Овај есеј доприноси разграничавању значења термина *реализам* и *натурализам*, и представља неку врсту борбе нове књижевне школе против старих, тј. класицизма, романтизма и идеализма које су сматране застарелим и превазиђеним. Став који многи аутори заузимају према француском натурализму није зависио само од личних естетских начела, већ је био условљен и њиховим идеолошким опредељењима.

Допринос натурализма у сфери естетског није само у методу, већ у новој, реалнијој визури универзума. Натурализам као метод представља покушај успостављања равнотеже између уметничког ангажовања и једне нове реалности.³¹

Библиографија

Примарна литература

- Pardo Bazán, Emilia. *La cuestión palpitante*, edición, introducción y notas de Rosa de Diego, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, 382.
- ----- . "Prefacio" in: *Un viaje de novios*, <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?portal=0&Ref=2782> (2000)
- Зола, Емил. „Експериментални роман“, превод: Јелена Чоловић, у: *Роман – рађање модерне књижевности*, приредио Александар Петров, Београд, Нолит, 1975, 29-35.
- ----- . „Експериментални роман“, превод: Мирослав Бекер, у: *Повијесни књижевних теорија (од антике до краја деветнаестог столећа)*, избор текстова и повијесни увод Мирослав Бекер, Загреб, СНЛ, 1979, 385-391.

Секундарна литература

Историје књижевности

- Ferreras, Juan Ignacio „La prosa del siglo XIX“ in: Díez Borque, José María (coordinador), *Historia de la literatura española*, Vol. III (siglos XVIII/XIX), Madrid, Editorial Taurus, 1982, 393-434.
- Pedraza Jiménez, Felipe B. y Rodríguez Cáceres, *Las épocas de la literatura española*, Barcelona, Editorial Ariel, 2007, 223-254.
- ----- . *Manual de literatura española*, Vol. VII Época del Realismo, Tafalla (Navarra), Cénlit Ediciones, 1983.
- Shaw, Donald L. *Historia de la literatura española*, Vol. V (El siglo XIX), Barcelona, Editorial Ariel, 2000, 185-244.

31 Juan Ignacio Ferreras, „La prosa del siglo XIX“ in: José María Díez Borque (coordinador), *Historia de la literatura española*, vol. III (siglos XVIII/XIX), Madrid, Editorial Taurus, 1982, 429, 430.

Студије

- Бекер, Мирослав. „Романтизам и касније“, у: *Повијесни књижевних теорија (од антике до краја деветнаестог стољећа)*, избор текстова и повијесни увод Мирослав Бекер, Загреб, СЛ, 1979, 211-238.
- Diego, Rosa de. “Introducción” in: Pardo Bazán, Emilia. *La cuestión palpitante*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998, 9-70.
- Oleza Simó, Joan . “Realismo y naturalismo en la novela española”, <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?portal=0&Ref=7971> (2002).
- Pattison, Walter T. *El naturalismo español (historia de un movimiento literario)*, Madrid, Editorial Gredos, Biblioteca Románica Hispánica, 1969.
- Sotelo Vázquez, Adolfo. *El naturalismo en España: crítica y novela*, Salamanca, Ediciones Almar, Biblioteca filológica, 2002, 13-234.

Приручници

- Константиновић, Зоран. „Натурализам“, у: Драгиша Живковић (главни и одговорни уредник), *Речник књижевних термина*, фототипско издање, Бањалука, Романов, 2001, 515-517.
- Велек, Рене. *Кријички појмови*, превели Александар И. Спасић и Слободан Ђорђевић, Београд, Вук Караџић, 1966, 149-166.

Vladimir Karanović

THE CRITIQUE OF ÉMILE ZOLA AND THE ELEMENTS OF SPANISH NATURALISM IN EMILIA PARDO BAZÁN'S TEXTS

Summary

The introductory segment of the paper introduces the subject matter of the author's scientific research and defines the relevant literary and theoretical concepts. Following the interpretative tendency of the paper, the inquiry deals with Émile Zola's theoretical positions representing the referent point of Emilia Pardo Bazán, the Spanish author and a literary critic. There are several significant aspects of criticism in the collection of articles *La cuestión palpitante*: the critique of Idealism; the representation and critique of Naturalism; the apologia of Realism as “a broader, a more comprehensive theory than that of Naturalism”; the eulogy of Spanish literature, including both the exemplary as well as the present day authors. Pardo Bazán highlights the differences between the French and Spanish Naturalism, deriving a conclusion that Naturalism in Spain, following the pattern of French Naturalism, cannot exist as such, given a number of historical, spiritual, religious, cultural and literary diversities inherent to the Spanish milieu.